

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Tadas
ŠARŪNAS

**Besikeičiančio miesto malonumai ir skausmai:
būsto pasirinkimai ir simbolinė prievarta
centriniame Vilniuje**

DAKTARO DISERTACIJOS SANTRAUKA

Socialiniai mokslai,
Sociologija (S 005)

VILNIUS 2021

Disertacija rengta 2013–2020 metais Vilniaus universitete.

Mokslinė vadovė doc. dr. Rūta Žiliukaitė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – S 005).

Gynimo taryba:

Pirmininkas – prof. dr. Arūnas Poviliūnas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – S 005).

Nariai:

prof. dr. Rowland Atkinson (Sheffieldo universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – S 005);

doc. dr. Liutauras Kraniauskas (Klaipėdos universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – S 005);

doc. dr. Jekaterina Lavrinec (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – H 001);

dr. Apolonijus Žilys (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – S 005).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2021 m. rugsėjo 16 d. 16 val. Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto 201 auditorijoje.

Adresas: Universiteto g. 9/1, LT-01131 Vilnius, Lietuva,
tel. + 370 5 266 7616; el. paštas info@fsf.vu.lt

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje ir VU interneto svetainėje adresu:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendarius>

VILNIUS UNIVERSITY

Tadas
ŠARŪNAS

**Pleasures and pains of a changing city:
housing choices and symbolic violence
in central Vilnius**

SUMMARY OF DOCTORAL DISSERTATION

Social sciences,
Sociology (S 005)

VILNIUS 2021

This dissertation was written between years 2013 and 2020 at Vilnius University.

Academic supervisor:

Dr. Rūta Žiliukaitė (Vilnius University, Social Sciences, Sociology - S 005).

Dissertation Defense Panel:

Chairman – prof. dr. Arūnas Poviliūnas (Vilnius University, Social Sciences, Sociology - S 005).

Members:

Prof. Rowland Atkinson (The University of Sheffield, Social Sciences, Sociology - S005),

Dr. Liutauras Kraniuskas (Klaipėda University, Social Sciences, Sociology - S005),

Dr. Jekaterina Lavrinec (Vilnius Gediminas Technical University, Humanities, Philosophy - H001),

Dr. Apolonijus Žilys (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Sociology - S005).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 4 p.m. on the 16th of September, 2021 in Room 201 of the Faculty of Philosophy.

Address: Universiteto str. 9/1, Room 201, LT-01131 Vilnius, Lithuania.

Tel. +370 52667616;

e-mail: info@fsf.vu.lt

The text of this dissertation can be accessed at the libraries, as well as on the website of Vilnius University:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

1 pav. Gatvė Vilniaus geležinkelio stoties prieigose.

Tado Šarūno fotografija, 1996.

1. ĮVADAS

Jau daugelį metų gyvenimas miestuose įkvepia sociologų vaizduotę. Tokį domėjimąsi galima atsekti nuo pat šios disciplinos pradžios, kai ji siekė suprasti modernizacijos jėgas skatinančių miesto formų plėtrą. Toks domėjimasis miestais, kaip specifiniu tyrimo objektu, yra labai didelis net ir dabar, kai daugiau nei pusė pasaulio žmonių gyvena miestuose – dabar, kai beveik bet kuris socialinis reiškinytis yra neatsiejamas nuo miesto gyvenimo. Akademiniis sociologų domėjimasis miestais išlieka aktyvus, nors anksčiau buvo pradėta abejoti, ar miesto formos kaip tokios kelia kokių nors unikalių sociologinių problemų (Castells, 1977). Nepaisant to nemaža dalis diskusijų miestų studijose toliau sukasi apie tam tikro tipo miesto erdves, tokias kaip *uždaros ir saugomos bendruomenės*, *miesto getai* ar *gentrifikaciją* patiriantys rajonai.

Tokia tendencija gali atrodyti keistai. Nejaugi ji rodo, kad sociologai bando atsukti socialinės teorijos istorijos laikmatį atgal ir įrodyti, kad, nepaisant visko, kas joje įvyko, socialinė miesto erdvės teorija iš tikrųjų įmanoma? Tiesiogiai atsakydami į šį klausimą akimirksniu priskirtume save vienam ar kitam miesto tyrinėtojų cechui, dirbančiam pagal labai specifines socialinių tyrimų taisykles. Manau, kad, užuot atsakinėjus į tokius tiesmukus klausimus, verta suabejoti skirtingomis kategorijomis, taikomomis skirtinguose miesto studijų cechuose. Visgi nepaisant visko konstruktyvus bet kurios tokios diskusijos atspirties taškas yra pripažinti, kad miestai ir toliau skatina sociologinę vaizduotę, kaip jie ją skatino pačioje sociologijos disciplinos aušroje.

1.1. Disertacijos teorinė problema ir tikslas

Šiame darbe naudojuosi britų sociologo Mike'o Savage'o kvietimu pasukti Bourdieu miesto sociologijos link (Savage, 2011). Nuo šio kvietimo diskutuoti apie galimą *Pierre'o Bourdieu* sociologijos taikymą miesto studijose praėjus jau nemažai laiko, ši

mąstymo kryptis tampa vis patrauklesnė – turime naujų Pierre’o Bourdieu kūrybos vertimų į anglų kalbą, taip pat išsamių šios kūrybos apžvalgų, padedančių siekti šio tikslo. Tarp šių apžvalgų yra netgi tokių, kuriose į Bourdieu žiūrima būtent kaip į erdviškai mąstantį intelektualą – tokia jo kūrybos samprata labai padeda ją taikyti miesto studijosei (pvz., Fogle, 2011). Pierre’o Bourdieu sociologinė praktika mus moko, kaip galima sutaikyti subjektyvistinį ir objektyvistinį požiūrius į socialinę tikrovę. Tai viena iš daugelio europinės socialinės minties priešpriešų, kuri ilgą laiką skaldė miesto studijų diskusijas į skirtingas viena kitai prieštaraujančių diskutantų stovyklas. Viena iš tokių priešpriešas turinčių diskusijų yra ir diskusija dėl gentrifikacijos. Šia diskusija aš ir ketinu pasinaudoti siekdamas aptarti, ką gero mums galėtų suteikti šis miesto studijų posūkis link Pierre’o Bourdieu idėjų taikymo. Tad pagrindinis tikslas, kurį sau išsikėliau šiame darbe, yra:

Parodyti simbolinę prievartą viename iš vadinamųjų „gentrifikaciją“ patiriančių centrinių Vilniaus rajonų.

Diskusijos apie galimus Bourdieu argumentus kalbant apie miestus yra gana naujas ir, manau, taip pat labai produktyvus posūkis miesto sociologijoje. Nepaisant to, dar reikia nuveikti daug teorinio darbo, siekiant atkurti, kokie galėjo būti Bourdieu argumentai šiuolaikinėse diskusijose apie miesto studijas. Šiuos argumentus turėtume pradėti analizuoti nuo *socialinės erdvės* sampratos. Tai viena iš pagrindinių jo sąvokų, kurią jis aiškino kaip objektyvią pozicijų struktūrą, kai pozicijas apibūdina jas užimančių asmenų turimo kapitalo apimtis ir pobūdis (pvz., ekonominis ar kultūrinis kapitalas). Bourdieu šią erdvę kvietė suprasti kaip santykinę erdvę. Kiekvieno asmens turimo kapitalo struktūra ir apimtis bet kuriuo momentu priklauso santykinai nuo bendro kapitalų pasiskirstymo socialinėje erdvėje struktūros (Bourdieu, 2020). Kitaip tariant, padėtį socialinėje erdvėje galima apibūdinti tik atsižvelgiant į kitas pozicijas arba jose turimo kapitalo struktūrą. Kaip matome, ši sąvoka,

nepaisant erdvinės nuorodos, pirmiausia yra abstrakti sąvoka. Ir, skirtingai nuo erdvės supratimo daugelyje miesto tyrimų, ši erdvės sąvoka nėra tiesiogiai susijusi su fizinės erdvės materialumu.

Tokia aplinkybė savaime nereiškia, kad Bourdieu mintys nėra tinkamos šiuolaikinėms diskusijoms dėl miesto studijų. Netgi priešingai. Atsišaukdamas į kvietimą ieškoti „prarastos Pierre’o Bourdieu sociologijos“, Loīcas Wacquant’as parodė, kaip ankstyvieji ir vėlyvieji Pierre’o Bourdieu darbai atliepia pagrindines klasikinės ir šiuolaikinės miesto sociologijos darbotvarkes (Wacquant, 2018). Jo teigimu, iš keleto tekstų įmanoma rekonstruoti, koks būtų Bourdieu požiūris į miesto sociologijos klausimus. Laikantis šios linijos, galima parodyti *socialinių* bei mentalinių struktūrų atitikmenis *fizinėje erdvėje*. Šios savo ruožtu atstumo ir artumo kalba išreiškia *socialinę galią*. Tačiau nuosekli miesto erdvių analizė ypač sudėtinga dėl to, kad *fizinė erdvė*, kuri yra įprastas miesto studijų objektas, yra taip pat glaudžiai susijusi su *simboline erdve*.

Taigi rekonstruodami Bourdieu miesto sampratą, į analizę turime įtraukti ir *simbolinę erdvę*, taip pasiekdami *socialinės, simbolinės* ir *fizinės* erdvės triadą. Ši triada geriausiai atspindėtų tikėtiną Bourdieu „topologinį mąstymo [apie miestus] būdą“ (Wacquant, 2018). Tokie bandymai parodyti Pierre’ą Bourdieu kaip erdvinį mąstytoją, yra gana įtikinami. Ir šiuo metu beveik bet kuris tyrimas, kuriuo prisidedama prie šios mąstymo krypties, nusipelno savo **akademinio naujumo** ženkle. Tačiau šia kryptimi besirišantiems miesto sociologams, tokiems kaip aš, kyla **problema**, kaip gi tyrinėjant miestus susieti *socialinę, simbolinę* ir *fizinę* erdvę. Wacquant’as kviečia naudoti vieną iš Bourdieu paskaitų, kurią šis skaitė savo gyvenimo pabaigoje, tarsi trumpą jo idėjų, kaip turėtume susidoroti su šiuo uždaviniu, santrauką (Bourdieu, 2018b). Ši paskaita taip pat yra pradinis mano darbo atspirties taškas.

2 pav. Pylimo gatvē ir skulptūra „Kiaušinis“: du lauko tyrimo kaimynystēs riboženkliai

Tado Šarūno fotografija, 2021.

2. AKADEMINĖ DISKUSIJA

Skirtingos miesto erdvės – nuo hermetiškai *uždarytų saugomų bendruomenių* iki *miesto getų*, kuriuose žmonės ne savo noru uždaromi skurdo apsuptyje, – kiekviena skirtingai inspiruoja sociologinę vaizduotę. *Gentrifikaciją* patiriantys gyvenamieji rajonai šiuo požiūriu taip pat išsiskiria. Čia gali būti matomi ir tiesiogiai patiriami esminiai visuomenės prieštaravimai. Ir tik nedaugelis lieka abejingi šioms miesto erdvėms. Tokiose vietose didelis skurdas dažnai atsiranda visai šalia performatyvios prabangos. Vieniems tokios vietos teikia taikaus ir rūpestingo socialinių skirtumų sugyvenimo viltį. Kitiems – jos tik dar kartą patvirtina svarbiausius socialinius konfliktus ir didina nusivylimą dėl visuomenėse egzistuojančių neteisybių. Šios erdvės nenustoja stimuliavusios ir politikos formuotojų, žurnalistų, verslininkų ir plačiosios visuomenės – paprastų gyventojų ar slampinėtojų miesto gatvėmis (*flaneurs*) – vaizduotės.

Šio tipo erdvės taip pat kelia vienas iš karščiausių diskusijų miesto studijose. Miesto tyrimų lauke gentrifikacija yra seniai įsitvirtinusi diskusijų tema. Praeityje yra buvę bandymų įtraukti Bourdieu idėjas į šią diskusiją ir *Distinction* buvo stipriausiai tokias pastangas motyvavęs jo darbas (Bourdieu, 1982; Ley, 2003; Butler, 2003; Bridge, 2001b). Šiame darbe aš ginčiju tokių bandymų nuoseklumą ir abejotinus pasirinkimus į diskusiją neįtraukti visos Bourdieu analitinių sąvokų sistemos. Nepaisant daugybės svarių priežasčių, kodėl reikėtų pasinaudoti Bourdieu mintimis siekiant išsklaidyti epistemologines diskusijos apie gentrifikaciją dvejonas, daugybe tokių galimybių kažkodėl nėra pasinaudojama.

2.1. Dvejonės gentrifikacijos tyrimuose

Praėjusio dešimtmečio pabaigoje galėjome matyti dideles pastangas susisteminti akademinę diskusiją apie gentrifikaciją. Tekstų rinktinės ir vadovėlio tipo tyrimų apžvalgos sudarė tam tikros

tvarkos įspūdį itin chaotiškame tarpdalykiniame tyrimų lauke, apimančiame plačią socialinių ir empirinių klausimų paletę (Lees et al., 2008; Brown-Saracino, 2010). Šiuose leidiniuose diskusija buvo vaizduojama taip, tarsi ji gravituotų tarp dviejų klasikinės socialinės teorijos polių – struktūros ir veiksnio ar vadinamųjų „gamybos“ ir „vartojimo“ argumentų. „Gamybos“ argumentų šalininkai gentrifikaciją apibūdino kaip kapitalo judėjimą į specifines miesto vietas, o „vartojimo“ argumentais besiremianti tyrėjų grupė dėmesį kreipė į gentrifikacijos procesų dalyvius, jų kultūrinius, estetinius bei gyvenimo būdo padiktuos pasirinkimus (Smith, 1979; Ley, 1996). Ko gero, neturėtų stebinti, kad struktūriniai marksistiniai „gamybos“ argumentai greitai sulaukė kritikos dėl deterministinio požiūrio, kuris visiškai pašalina individo veiksnumą. Iš kitos pusės, „vartojimo“ argumento šalininkai papuolė į spąstus per daug reikšmės teikdami vienos siauros socialinės klasės individų veiksniumi. Daugelį metų šioje diskusijoje buvo skiriama gausybė jėgų formuluoti ir performuluoti nesutaikomus argumentus, kurie, be kita ko, negali tinkamai egzistuoti vienas be kito.

Beveik tuo pačiu metu, kai diskusija, atrodytų, pasiekė savo brandą, vienoje trumpoje, bet plačiai pasklidusioje esė Tomas Slateris diagnozavo, kad gentrifikacijos tyrimuose visiškai išnyko kritinis požiūris (Slater, 2006). Jis atkreipė dėmesį, kad atsiranda vis daugiau vidurinės klasės patirčių gentrifikacijos apimtuose rajonuose tyrimų, o darbo klasės gyventojų, kurie buvo priversti išsikelti iš savo gyvenamųjų vietų, kokybinių patirčių tyrimų yra mažai. Slaterio manymu, šiame diskusijų lauke, susitelkus į teorinius ir ideologinius ginčus, buvo prarastas ryšys su tikrove. Jis taip pat pabrėžė, kad ši diskusija nebegali paaiškinti, kaip gentrifikacija susijusi su socialinėmis jėgomis. Pats Slateris ją įvardijo kaip neoliberalios miesto politikos pasekmę, keliančią socialines įtampas mieste. Slateris itin kritiškai įvertino diskusijos būklę ir priminė, koks svarbus šioje diskusijoje buvo socialinės nelygybės klausimas. Tokia „diagnozė“ buvo svarbus sudvejojimo diskusijos esmės momentas. Bet tai nebuvo paskutinė dvejonė. Po dešimtmečio Slateris pripažino

teorinių šios diskusijos prielaidų trūkumus (Slater, 2017). Nepaisant to, jis nemanė, kad viso šio intelektualinio įdirbio reikėtų atsisakyti ir skatino diskusiją tęsti toliau. Nors nagrinėti gyventojų „išstūmimo“ patirtis gentifikaciją patiriančiuose rajonuose niekada nebuvo tiesioginis struktūrinio marksizmo argumentus dėliojančių mokslininkų rūpestis, būtent dėl išstūmimą gentifikacijos akivaizdoje patirinačių gyventojų jie šią diskusiją ir pradėjo. Todėl Slateris siūlė netobulą diskusijos struktūrinių argumentų šerdį papildyti „išstūmimo“ fenomenologija.

Kita priešprieša šioje diskusijoje iškilo tarp turinčių skirtingas nuomones dėl to, kiek diskusijoje išvystytos analitinės sąvokos galėtų būti taikomos už anglosaksiškojo pasaulio, kuriame jos buvo sukurtos, ribų. Vienų nuomone, gentifikacija yra neabejotinai globalus reiškinys. Jie pasisako už globalias šio reiškinio studijas, kurios ne tik padėtų geriau suprasti patį reiškinį, bet ir būtų naudingos tobulinant analitinius šios diskusijos įrankius (Lees et al., 2015). O kita pusė kvietė neatmesti minties, kad šioje diskusijoje gimusios teorijos pritaikymas gali būti ribotas, mat skirtingi pasaulio miestai turi per daug skirtingas savo vystymosi istorijas (Maloutas, 2012; Maloutas, 2018). Jų manymu, bandymai per šios teorijos „akinius“ žvelgti į skirtingus miestus ne tik stipriau neparemia šio socialinio reiškinio kritikos, bet netgi gali prisidėti prie jo globalios sklaidos. Tai buvo dar vienas svarbus dvejonės dėl diskusijos apie gentifikaciją momentas. Jeigu kritikai yra teisūs, šios diskusijos metodologinis požiūris į „naująjį miestų kolonializmą“ – gentifikaciją (Atkinson and Bridge, 2005), gali pats būti kolonialistinės žinių gamybos produktas (Willy, 2017). Taigi, kaip teigė Slateris, diskusija nėra užstrigusi grynai dėl techninių problemų. Jų negalime išspręsti galvodami apie tai, kokio tipo empirinius atvejus turėtume tyrinėti. Manychiau, kad diskusijoje yra neatsakytų epistemologinių klausimų apie tai, kokio žinojimo esama tokiose miestų vietose. Diskusija taip pat kelia klausimų apie tai, kaip šis žinojimas yra pasitelkiamas pristatant arba nuslepiant socialines jėgas, kurios kuria patį reiškinį.

2.2. Empirinė problema ir uždaviniai

Iš pirmo žvilgsnio diskusija apie gentifikaciją siūlo klasikinius akademinio aktualumo požymius – neįmintas teorines mįsles, kurias įveikus patobulėtų mūsų socialinio pasaulio supratimas. Taip pat praturtėtų mūsų viešosios diskusijos, o tai savo ruožtu nulemtų humaniškesnę miestų politiką. Tačiau, laikantis tokio socialinio aktualumo pažado, kyla rizika būti suklaidintiems populiarių nuostatų dėl socialinio pasaulio. Galiausiai, galima atsidurti tokiose pinklėse, kai stengiamasi kalbėti apie socialinę tikrovę terminais, kurie tik atitolina mus nuo galimybės tą tikrovę suprasti. Rasti ir išmontuoti tokius spąstus yra savaime svarbus akademinis tikslas. Turint omenyje tokį mano požiūrį, mano pasirinkimas tirti empirinį Vilniaus centre esančios ir gentifikaciją patiriančios kaimynystės atvejį gali atrodyti kaip tam tikras prieštaravimas. Iš vienos pusės, aš siūlau nebetaikyti ortodoksiškų gentifikacijos teorijų miesto erdvėms pažinti. Iš kitos pusės, empirinio atvejo pasirinkimas, atrodytų, būtent ir priima globalų šios teorijos taikymą propaguojančių mokslininkų siūlymus – juk šis darbas, tai dar viena gentifikacijos atvejo studija už anglosaksiško pasaulio ribų. Tokia **empirinio tyrimo problema** nėra neįprasta tyrėjams, kuriuos domina tokios empirinės miestų lokacijos. Organizuojant tokio tipo tyrimus pagal pagrindinius debatų apie gentifikacijos reiškinių postulatus nereikia daug laiko suprasti, kad nenoromis imi sutikti su neginčijamu šių postulatų tikrumu taip ir nesukurdamas naujų žinių apie socialinį gyvenimą miestuose.

Viena iš priežasčių, kodėl šį darbą pasirinkau rašyti anglų, o ne savo gimtąją kalba, yra ta, kad noriu išvengti nesusikalbėjimo, kurį gali sukelti šio probleminio diskurso vertimas. Pasirinkau tyrinėti Vilniaus centre, netoli stoties, esančią kaimynystę ne tam, kad pristatyčiau dar vieną gentifikacijos atvejį. Tai darau dėl kitų priežasčių. Visos šios užuominos apie pokolonijinę žinių gamybą tikriausiai jus jau privedė prie tam tikros dramatiškos pauzės, kurios siekiau. Visgi pačiame darbe skaitytojui siūlau į šią problemą

pažvelgti kiek lanksčiau. Tirti „gentrifikuojamas“ miesto erdves tokiuose socialiniuose kontekstuose, kuriuose visuomenė, politikai ir akademikai nevaržo gentrifikacijos termino, suteikia tam tikrų laisvių. Svarbiausia jų yra tai, kad tyrimo dalyvių mintys ir balsai kol kas dar nėra užteršti mąstymą iš anksto struktūruojančiu gentrifikacijos diskurso poveikiu. Tai atveria galimybę naujam socialinės tikrovės permąstymui, kurį gali paskatinti šių konkrečių miesto vietų autentiškumas ir intensyvus konfliktiškumas. Intuityviai jaučiu, kad toks požiūris bus daug produktyvesnis ir malonesnis, nei tolesnė skausmingų diskusijų apie gentrifikaciją tąsa. Todėl šiame darbe išsikeliau sau tris uždavinius:

I: Atskleisti Pierre' Bourdieu lauko, habitus ir simbolinės prievartos savokų potencialą bandant suprasti socialinį gyvenimą gentrifikaciją patiriančiose miesto erdvėse.

II: Parodyti, kaip istorinėmis žiniomis apie tiriamą atvejį galima pasiekti tokį sociologinės analizės gylį, kuris nėra pasiekiamas miesto studijų siūlomomis vidutinio lygmens teorijomis.

III: Pasidalyti įžvalgomis, kylančiomis iš etnografinio socialinio gyvenimo Vilniuje tyrimo, kartu pasitelkiant Bourdieu perspektyvą refleksijai apie socialinio dominavimo miesto erdvėse mechanizmus.

Žvelgiant iš diskusijų apie gentrifikaciją perspektyvų, rimčiausia priežastis tikėtis naujų, originalių tyrimo rezultatų yra tai, kad šio empirinio tyrimo objektas yra Vilnius – miestas Rytų Europos šalyje, kuri kol kas nėra aktyvi diskusijos apie gentrifikaciją dalyvė. Visgi tai, kas išskiria šį darbą iš daugybės kitų darbų apie gentrifikaciją, yra mano bandymas taikyti Bourdieu idėjas apie simbolinę prievartą miestuose. Globalios miestų ir nekilnojamojo turto plėtros mados neaplenkė ir Lietuvos. Tad analitinė kalba, siūloma akademinės diskusijos apie gentrifikaciją ir sukurta remiantis metropolinių miestų

istorija, gali būti nesunkiai pritaikyta ir kalbant apie tai, kas šiuo metu vyksta Vilniuje. Visgi besiremiant reflektyviosios Pierre'o Bourdieu sociologijos principais galima sukurti tokius miesto gyvenimo aprašymus, kurie turi daug jautresnį santykį su tą gyvenimą gyvenančių žmonių tikrovėmis. Kad pasiektume tokį jautrumą, siūlau atsakyti tokių terminų, kuriuos šiuo metu vartojame siekdami apibrėžti tam tikrus atsikartojančius miesto erdvių modalumus. Gentrifikacija nėra tikrasis šio tyrimo objektas. **Pagrindinis tyrimo objektas** yra *simbolinė prievarta*, matoma stebint būsto pasirinkimus centriniuose Vilniaus miesto rajonuose.

2.3. Ginamieji teiginiai

Tai, kad savo ginamuosius teiginius pristatau pačioje darbo pradžioje, gali sudaryti klaidinantį įspūdį, jog viso tyrimo metu, galvodamas apie savo tyrimo objektą, buvau vedamas taip suformuluotų teiginių. Iš tiesų – atvirkščiai. Kaip tai yra įprasta kokybiniuose socialinio pasaulio tyrimuose, ypač etnografijoje, šie teiginiai suformuluoti kelerius metus atliekant tyrimą – nuolat pereinant nuo socialinės tikrovės stebėjimų prie refleksijų apie tai, kaip ji turėtų būti teorizuojama ir interpretuojama. Šio tyrimo metu siekau apčiuopti sociologijos disciplinos ribas. Supratau, kad vaikštau kitų disciplinų pasienio ruožuose, ypač socialinės geografijos, istorijos, taip pat antropologijos, socialinės politikos socialinio tyrimo ir politinės ekonomikos. Šios disciplinos pažymi tarpdisciplininių miesto studijų ribas. Tuziną darbo procese atsiradusių teiginių galiausiai apibendrinau taip:

I: Kad diskusijos dėl gentrifikacijos atgautų kritinį aktualumą bei aiškinamąją galią, jų dėmesys turėtų būti nukreiptas į būsto lauko analizę.

II: Susikoncentravę į „racionalių“ būsto pasirinkimus, neatpažįstame simbolinių būsto ir miesto erdvių aspektų.

III: Pareiškimai apie savo socialinį išskirtinumą normalizuojami pasitelkiant istoriškai susiklosčiusias, simbolines miesto erdvių reikšmes.

IV: Norėdami suprasti socialinę miesto gyvenime patiriamų džiaugsmų ir skausmų prigimtį, turėtume kreiptis į žmones, turinčius skirtingą būsto istoriją.

V: Asmens pozicija socialinėje erdvėje apibrėžia jo galimybes išlaikyti namus tam tikroje kaimynystėje.

VI: Simbolinė prievarta mieste atsiskleidžia per nuolat vykstančias miesto erdvių ir jose gyvenančių žmonių klasifikavimo grumtynes, kuriose miesto erdvės tampa šių kovų objektu ir atlygiu.

Šiomis tezėmis kviečiu skaitytoją sekti mano pėdomis keliu, kuris mane patį nuvedė naujo supratimo apie Vilnių link. Tokia linijinė teiginių pristatymo logika turi mažai ką bendo su vykusi tyrimo procesu, kurio metu buvo nuolat judama ratais pirmyn ir atgal tarp teorijos ir socialinės tikrovės. Socialinės tikrovės stebėjimas, kuris neretai būdavo toks, kad ji patirdavau visu savo kūnu, visada buvo pirminis šio darbo vedlys. Šios kelionės pradžia pažymėta ir mano asmeninėje istorijoje, kurios dešimt metų buvo praleista Vilniaus geležinkelio stoties prieigose. Kiek vėliau susipažinau su pagrindiniais anglo-saksiškos diskusijos apie gentrifikaciją postulatais. Kritikuodamas šią diskusiją nesiekiu paneigti šios miesto studijų tradicijos mums suteikto supratimo apie miestus. Priešingai – ši diskusija pilna drąsių miesto teorizavimo bei tiesiog puikios empirinio tyrimo meistrystės pavyzdžių, kurie yra vertingas tolesnių diskusijų apie miestus pamatas. Darbo teorinėje dalyje vedu skaitytoją savo svarstymų apie šias idėjas keliu. Jame ketinu atskleisti šiuolaikinių socialinių teorijų galimybes formuojant kritiškai reflektyvų žinojimą apie mūsų gyvenimą mieste.

3 pav. Vilniaus miesto plėtros planas, 1817.

Note: raudonu apskritimu pažymėta apytikslių lauko tyrimo vieta.

3. VILNIAUS STOTIES PRIEIGŲ TYRIMAS

Iš pažiūros atrodo, kad diskusijos dėl gentrifikacijos siūlo pakankamai efektyvius metodinius įrankius, tinkamus gentrifikacijos priežastims aiškinti. Tačiau juos taikant praktikoje jie palieka mus nuolat stiprėjančioje dvejonėje, kurioje toliau natūralizuojamos gentrifikaciją sukeliančios socialinės jėgos. Toks akademinis diskursas yra gana išskirtinis simbolinio smurto atkūrimo būdas. Tad, norėdami judėti į priekį, turime suabejoti pačios diskusijos logika ir ieškoti alternatyvių epistemologinių pozicijų. Disertacijoje tai darau taikydamas Bourdieu sąvokas pagrindiniams diskusijos apie gentrifikaciją klausimams. Joje taip pat nuosekliai pereinu prie savo lauko tyrimo metodologinių pasirinkimų.

O tokie pasirinkimai dažniausiai turi savo neišvengiamą asmeninę logiką, prie kurios netrukus grįšiu. Juose atsispindi ir socialinių tyrimų ekonominė logika. Loicas Wacquant'as įvardijo du galimus būdus, kaip priimant susijusius sprendimus neprarasti Pierre'o Bourdieu sociologinės perspektyvos vientisumo (Wacquant, 2018). Jo teigimu, analizė turėtų būti atliekama:

- Arba rekonstruojant lauką, kuris kuria konkrečius mūsų susidomėjimą keliančius reiškinius.
- Arba selektyviai pasirenkant kitas Bourdieu sąvokas, kurios visgi turėtų būti vartojamos atsižvelgiant į platesnį jo sąvokų rinkinį, sudarantį vientisą sistemą.

Kadangi teorinėje disertacijos dalyje gana gausiai kritikuoju netinkamą *lauko* sąvokos vartojimą gentrifikacijos diskusijose, buvo galima tikėtis, kad pasuksiu būtent pirmuoju keliu. Kad ir kaip būčiau norėjęs tai padaryti, tokio sprendimo problema yra palyginti didelis istorinės dekonstrukcijos ir empirinės analizės krūvis, su kuriuo čia nebūčiau tinkamai susidorojęs. Todėl pasirinkau *simbolinę prievartą* kaip pagrindinę Pierre'o Bourdieu sąvoką, kurią vartoju

šioje analizėje. Analizėje taip pat susitelkiau į santykį su *būsto lauku* bei *habitus*, kuris buvo dar viena ypač svarbi šio tyrimo sąvoka. Nors atsisakydamas tikros istorinės *lauko* dekonstrukcijos rizikavau nuslysti tam tikrų poetinių kasdienio gyvenimo aiškinimų link, manau, kad būtent šis pasirinkimas buvo teisingas – tiek mano nagrinėjamos literatūros, su kuria diskutuoju, atžvilgiu, tiek mano profesinės raidos požiūriu. Nors lauko istorinės rekonstrukcijos atsisakiau, darbe rasite skyrių, skirtą istorinei analizei, kuriame nagrinėju Vilniaus miesto formų istorinę prigimtį. Ši traktuotė padėjo giliau pažvelgti į etnografiniame tyrime iškilusias asmenines istorijas ir permąstyti simbolinės prievartos apraiškas šiuolaikiniame Vilniuje.

3.1. Etnografinis lauko tyrimas

Empirinių šio darbo pagrindą sudaro etnografinis tyrimas, kurį atlikau Vilniaus geležinkelio stoties prieigose. Mano susidomėjimą šiuo rajonu nulėmė asmeninė patirtis. Į kaimynystę atsikėliau 2000-ųjų viduryje ir ten gyvenau daugiau nei dešimtmetį. Apmąstymai apie socialines jėgas, glūdinčias už šioje kaimynystėje kylančių socialinių ginčų, kurie paskatino mane atlikti šį tyrimą, taip pat buvo vienas iš mano motyvų tapti sociologu. Praėjus keleriems metams nuo doktorantūros studijų pradžios pasidaviau savo nuojautai, kad ši vieta, į kurią mane patį nuvedė mano gyvenimo trajektorijos, verta išsamesnio empirinio tyrimo. Net jei darant tokius pasirinkimus šioje vietoje ir kilo pavojų pažvelgti į socialinį gyvenimą vietinio – ar, tiksliau, vidurinės klasės naujakurio, akimis – galimybės pasinaudoti savo per laiką išpuoselėtais socialiniais ryšiais šiuos pavojus aiškiai nusvėrė. Todėl ankstyvą 2015 metų pavasarį nusprendžiau pradėti savo etnografinį šios miesto vietovės tyrimą.

Tyrimo darbai apėmė daugumą standartinių etnografinio tyrimo elementų, iš kurių pagrindinis buvo mano, kaip neakivaizdaus stebėtojo, įsitraukimas į lauką. Mano pastebėjimai apie kasdienį gyvenimą šioje kaimynystėje man atvėrė daugybę galimybių jas toliau plėtoti individualiuose interviu. Stebėjimas suteikė

informacijos apie kaimynystėje gyvenančius žmones ir jų kasdienes rūpesčius, tokius kaip namo priežiūra ar gyvenimo rajone nesklaidumai. Po šių stebėjimų buvo atlikta interviu su gyventojais programa, kuri buvo pagrindinis duomenų šaltinis. Nuo pat pradžių interviu ir stebėjimai buvo atliekami lygia greta ir derinami tarpusavyje. Interviu programa buvo įgyvendinta dviem etapais – žvalgybiniu etapu, kuris vyko 2015–2016 metų pavasarį, ir pagrindiniu etapu, vykusiu nuo 2019 metų gruodžio iki 2020 metų kovo, kol Lietuvą užklupo COVID-19 epidemija. Galutinį duomenų rinkinį sudaro nestruktūruoti interviu su 24 informantais. Lauko stebėjimas truko tol, kol gyvenau kaimynystėje – iki 2017 metų rugpjūčio. Pasitraukimas iš kaimynystės – taip pat ir iš šalies – suteikė unikalią galimybę reflektyviai atsitraukti nuo tiriamos vietos. Daugiau techninės informacijos galite rasti disertacijos 2-ajame priede.

Darbe aprašau bent keletą atvejų, kai mano paties akistata su tyrimo dalyviais atspindėjo socialines jėgas, kurias tyrinėju. Bene staigiausias posūkis šiame tyrime buvo ryškus sutapimas tarp *Kęsto*, su kuriuo galite susipažinti disertacijos tekste, būsto istorijos ir mano paties būsto istorijos. Vienu šios istorijos momentu *Kęstas* pasakojo apie sudėtingą gyvenimo pradžią viename iš nuomojamų butų, kuriame jis gyveno. Šis būstas vėliau tapo ta vieta, kurioje po kelis dešimtmečius trukusių klajonių bandydamas pritapti Vilniuje jis pagaliau pasijuto kaip namie. Įsiklausęs į vaizdingą šio būsto nupasakojimą supratau, kad šią vietą gerai pažįstu. *Kęstas* su panašiu užsidegimu kalbėjo apie namą, kuriame aš pats tikėjauisi įsigyti butą. Tuo momentu atpažinau tam tikrą *habitus*, kuris būdingas žmonėms, priklausantiems socialinės erdvės daliai, kuriai priklausiau ir aš pats. Tai vienas iš tų momentų, kai į etnografinį tyrimą įsitraukęs tyrėjas atpažįsta save kaip socialinį kūną, kuris tuo pat metu yra ir pagrindinis, o šiuo atveju ir vienintelis tyrimo įrankis. Bet tas pats kūnas yra ir tai, kuo žmogus užima savo padėtį socialinėje erdvėje. Dėl to etnografinis tyrimas reikalauja specifinio refleksyvumo, kuriuo galima išvengti labai specifinių su tyrėjo socialine padėtimi

susijusių socialinės tikrovės atvaizdavimo iškreipimų. Tokie konkretūs momentai leidžia susimąstyti apie socialinius dėsnius, kurie konkrečiu atveju nulėmė, jog šie du kiek panašios padėties socialinėje erdvėje veikėjai jautė ypatingą potraukį vienam iš tūkstančių būsto vienetų, esančiam vienoje iš šimtų Vilniaus vietų. Aš tai matau ne kaip atsitiktinumą, o kaip nuolatinių klasifikavimo kovų mieste rezultata. Esama tam tikros socialinės logikos, tam tikrų socialinių dėsnių, pagal kuriuos miestas yra tarsi milžiniškas sietas, išsijojantis savąją socialinę erdvę į fizines miesto vietas.

Tokio pobūdžio refleksijos aš labai pasigendu diskusijose dėl gentrifikacijos. Mokslininkų socialinė padėtis gali turėti įtakos jų tyrimų strategijoms. Pavyzdžiui, kaip matome iš mano atvejo, mano pozicija taip pat turėjo įtakos tam, kokia tyrimo strategija man buvo labiausiai prieinama. Kaip mokslininkas, dirbantis su doktorantūros projektu, griebiausi galimybių, kurių paprastai grieiamasi pirmųjų. Kaip ir dauguma kitų tyrėjų, dirbančių prie šios temos, aš pats priklausau vidurinės klasės daliai, kuri yra labiau turtinga kultūriniai, o ne ekonominiu kapitalu. Tai būten tie socialiniai tipai, kurie dažniausiai atitinka pirmosios bangos „gentrių“ ar „miesto pionierių“ portretus. Retai atitinkdami kokį kitą idealų tipą, mes, kaip tyrėjai, turime tam tikrą dominuojančią padėtį ir tam tikrą interesą savo pačių tyrimo objekte (Allen, 2008; Schlichtman & Patch, 2014). Miesto tyrėjams artimiausia miesto aplinka dažnai yra viena iš pirmųjų įkvėpėjų. Pavyzdžiui, pradėdamas savo mokslinę karjerą, Neilas Smithas pats gyveno gentrifikaciją patiriančiuose darbininkų rajonuose. O kaimynystė, kurioje gyveno Loicas Wacquant'as, taip pat buvo vienas iš jo knygos „Urban outcasts“ įkvėpimo šaltinių (Slater, 2017; Wacquant, 2007). Įsitraukdami į tokias empirines situacijas kaip tyrėjai, mes ne tik turime gebėjimų, bet ir pareigą apmąstyti, kokią įtaką mūsų įkūnyta socialinė istorija daro mūsų praktiniam supratimui apie reiškinių, kurių tyrinėjame, ir analitinių kategorijų ir metodų, kuriuos mes linke naudoti savo darbe, pasirinkimams (Bourdieu ir Wacquant, 1992). Miesto studijų rateliuose, nagrinėjančiuose „gentrifikacijos“ reškinių,

tokia episteminio refleksyvumo tradicija nėra gabi. Tai galėtų būti viena iš priežasčių, dėl kurių diskusijos dėl gentrifikacijos, ypač jos kultūrinė dalis, kaltinamos noru tirti tuos, kurie turi didesnę socialinę galią „gentrifikacijos“ procesuose (Slater, 2006).

4 pav. DJ pasirodymas Vilnius geležinkelio stoties prieigose.

Vytauto Michelkevičiaus fotografija, 2021.

4. IŠVADOS

Dabar norėčiau pateikti bendresnes išvadas, ką įvykiai nedideliame žemės plotelyje Vilniaus miesto centre mums pasako apie mūsų socialinį pasaulį. Į šias išvadas būtų galima būtų žiūrėti kaip į dar vieną žingsnį, bandant rekonstruoti Pierre'o Bourdieu miesto sociologiją. Norėčiau pradėti trimis teiginiais, kurie struktūruoja visas išvadas ir tam tikru mastu kiekvieną iš jų atskirai. Žvelgdami į Vilniaus stoties rajoną matome:

- Simbolinį dominavimą per miesto formas, taip pat intensyviai klasifikavimo kovas siekiant iš naujo apibrėžti miesto erdves ir jų gyventojus.
- Naudą sociologinei analizei, kai ją atliekant skiriama dėmesio miesto formų ir gyventojų istorijai.
- Naudą, kurią duoda nuoširdūs bandymai pritaikyti Pierre'o Bourdieu idėjas miesto tyrimuose.

Šiose išvadose grįžtu prie tezių, kurias pateikiau įvadiniame šio tyrimo skyriuje. Kiekviena iš išvadų apibendrina įžvalgas, kurios kilo iš socialinio gyvenimo Vilniaus geležinkelio stoties apylinkėse tyrimo. Visus apibendrinimus pateikiu „atgaliniu būdu“ – tai yra pradėdamas nuo paskutinių tezių, kurios yra artimiausios mano empirinio tyrimo pastebėjimams, o baigiu tomis, kurios labiau susijusios su teorinėmis diskusijomis apie miesto studijas. Taip pat pateiksiu siūlymų dėl tolesnio galimo jų plėtojimo.

4.1. Stebint simbolinį dominavimą per miesto formas

Tokios vietos kaip Vilniaus geležinkelio stoties apylinkės yra labai specifinės miesto erdvės, kuriose sutrikęs *fizinės*, *simbolinės* ir *socialinės* erdvės balansas. Šių fizinių erdvių materialinė būklė

neatitinka didžiausios įmanomos simbolinės vertės, kurią šiuo metu būtų galima priskirti šios miesto vietos architektūrai. Kartu istoriniai pokyčiai, kurie sukėlė tokį *simbolinių* verčių pervertinimą, labai paveikė ir *socialinės* erdvės konfiguraciją. Daugeliui vietos gyventojų šie pokyčiai nulėmė neigiamai pakrypusias socialines trajektorijas. Šių žmonių gyvenimą kaimynystėje dažnai lydi socialinė kančia, o kraštutiniais atvejais ji baigiasi fiziniu išstūmimu iš kaimynystės. Tačiau nesutarimai šiose Vilniaus erdvėse nėra vien kova dėl to, kas turi prieigą prie šiose miesto erdvės. Simbolinės miesto struktūros, su kuriomis gyvenant kaimynystėje galima tapatintis, tampa dar vienu kasdienių nesutarimų aspektu. Gyventojams, turintiems palankesnę socialinę trajektoriją, šis nepanaudotas vietos simbolinis potencialas kelia socialinį diskomfortą ar *petit-bourgeois* socialinių kančių. Visa tai veda prie naujų derybų ir simbolinių kaimynystės formų ir šių formų pertvarkymo. Pasikeitus socialinei erdvei, ne visi išlaiko vienodas galimybes išreikšti savo pretenzijas miesto erdvei. Apibendrinamas teigiu, kad:

VI: Klasifikavimo kovose, kuriose bandoma naujai apibrėžti šias miesto erdves, atsiskleidžia Vilniaus miesto formų *simbolinė* prievarta.

Vilniaus erdvės, esančios netoli geležinkelio stoties, visiškai neatlieka savo vaidmens natūralizuoti socialinius skirtumus. Jos neslepia socialinio gyvenimo prieštaravimų. Dėl tos pačios priežasties gyvenimas čia yra „tikresnis“. Tokie įtrūkimai simboliniame miesto fasade atveria erdvę laisvei ir suteikia kitokio gyvenimo viltį. Tačiau iliustratorės Agnės Každailytės, kurią nužudė priklausomybę nuo narkotikų turintis vyras, pasamdytas suremontuoti jos butą, mirtis mums primena, kad reikia labai nedaug ir įtampa tarp socialinių skirtumų gali peraugti į smurtą. Nors gyvenimas šioje miesto vietoje žada taikų sambūvį tarp skirtybių, čia taip pat yra smurto. Mažiausiai ekonomiškai pasiturintys žmonės yra

fiziškai išstumiami iš šios kaimynystės – jei ne būsto šeimininkų, tai paprasčiausio skurdo.

Tačiau ši kaimynystė išlieka patraukli palankios socialinės trajektorijos žmonėms, ieškantiems savo vietos mieste. Ir smurto apraiškos čia dažniau yra tik simbolinės, o ne fizinės. Kasdieniame gyvenime žmonės selektyviai atsimena vietos istoriją ir, vedami savo skonio pojūčio, klasifikuoja erdves ir jose gyvenančius žmones. Šitaip jie primeta savą kaimynystės ateities įsivaizdavimą. Jų vaizduotė gali priversti nepalankios socialinės trajektorijos gyventojus prarasti vietos jausmą. Netgi tie, kurie sugeba išlaikyti savo būstą rajone, gali būti simboliškai išstumti. Šis procesas tęsis tol, kol tie, kurie gali dominuoti miesto erdvėje, pasieks vientisą atitiktį tarp fizinių, socialinių ir simbolių erdvių, pažymėtų šiame miesto sklype.

V: Galimybės sėkmingai susikurti namus kaimynystėje priklauso ne tik nuo ekonominio kapitalo, bet ir nuo kultūrinių bei socialinių pajėgumų.

Skausmai ir malonumai, kuriuos patiria kaimynai, turintys skirtingas socialines pozicijas, yra socialiai struktūruoti. Tačiau, užuot kalbėjus apie konkrečias socialines klases, susijusias su tokiomis kančiomis, svarbu atpažinti, kaip žmonių padėtis socialinėje erdvėje apibrėžia jų išgyvenimo kaimynystėje galimybes. Gyvenimo Vilniaus stoties apylinkėse patirčiai įtakos turi ne vien ekonominiai pajėgumai. Tai, ar gyventojas yra būsto savininkas, ar nuomininkas, taip pat jo tautybė ar net kaimynystėje praleistas laikas gali suvaidinti netikėtą vaidmenį. Kieno pretenzijos į miesto erdvę taps socialine realybe, priklauso nuo ekonominio, kultūrinio, simbolinio ir socialinio ieškovo kapitalo. Konkretus šio kapitalo dydis ir struktūra, nusakanti asmens padėtį socialinėje erdvėje, taip pat lems jo galimybes išsilaikyti kaimynystėje ir jaustis joje kaip namie.

Dėmesys vienai konkrečiai socialinei klasei – ar tai būtų gentriai, ar darbininkai – iškreipia mūsų supratimą apie tai, kas iš tiesų vyksta šiose miesto erdvėse. Tokia perspektyva neatpažįsta tų akimirkų, kai gyvenimas greta socialinės įvairovės tampa abiem pusėms naudinga patirtimi ir tam tikro malonumo šaltiniu. Kad ir kokios trapios būtų šios akimirkos, žvelgdami į įvairių socialinių kančių šaltinius, o ne į vienos ar kitos konkrečios klasės atstovus, tikėtina, pasieksime daugiau solidarumo tarp žmonių, turinčių labai skirtingas socialines pozicijas. Galvojimas apie miestą kaip iš prigimties smurtinę struktūrą – kaip simboliškai žiaurų visiems – suteikia daug daugiau vilties solidarumui tarp skirtingų žmonių, nei kol kas šios vilties suteikia daugelis kritinių miesto studijų.

5 pav. Istorinė gatvė Vilniaus geležinkelio stoties priegose.

Tado Šarūno fotografija, 2021.

4.2. Miesto analizės istoriškumo pranašumai

Fizinės miestų erdvės yra kuriamos miesto istorijos dešimtmečiais ar netgi šimtmečiais. Ir jei norime jautriai užčiuopti kasdienio gyvenimo momentus, turime atskirti šiuos istorijos produktus nuo bendrųjų socialinių jėgų, kurios turi įtakos mūsų kasdienybei. Vilnius, kurio spalvinga ir dažnai skaudi istorija yra panaši į kai kurių Europos miestų, esančių pasienyje tarp Rytų ir Vakarų, istorijas, yra įdomus atvejis norint parodyti tokios istorinės analizės pranašumus. Ankstesnių ekonominių ir politinių sukrėtimų palikti materialūs ir simboliniai randai miesto veide yra matomi iki šių dienų. Šie įtrūkiai išnaudojami formuojant ir dabartines socialines skirtis. Vilniaus geležinkelio stoties apylinkėse tokios skirtys yra matomos ypač ryškiai. Panašios miesto erdvės dažnai minimos kaip vietos, kuriose galima stebėti dabartinius socialinius pokyčius. Tokį įspūdį galima susidaryti, nes čia galime stebėti labai skirtingas socialines istorijas turinčių žmonių gyvenimus. Tai, ką matome tokiose apylinkėse, yra ne socialiniai pokyčiai, o tam tikri „paviršiniai“ pokyčiai – materialinių struktūrų, miesto gyvenimo kasdienybės rutinų ir praktikų pritaikymas prie pokyčių, kurie jau yra įvykę.

IV: Skirtingos gyventojų patirtys atliepia socialines trajektorijas, kurias jie įgavo įvykus politiniam ir ekonominiam restruktūrizavimui.

Nedaug ką naujo pasakysime tardami, kad Lietuva savo „poindustrinį renesansą“ pasiekė labai didele socialine kaina. Netoli Vilniaus geležinkelio stoties esančios „poindustrinės“ miesto dykvietės yra viena iš nedaugelio miesto erdvių, kuriose galime stebėti labai skirtingo *habitus* žmones, labai skirtingai paveiktus ekonominės ir politinės pertvarkos. Žmonės, kuriuos skirtingai paveikė šie didieji istoriniai pokyčiai, įgavo skirtingas socialines trajektorijas. Žvelgdami į tai, kaip žmonės, turintys labai skirtingą socialinę istoriją su savo nesuderinamomis ar netgi priešingomis

trajektorijomis, prasilenkia vienas su kitu šioje miesto erdvėje, matome tolimus laike jau gerokai nutolusių istorinių įvykių atgarsius.

Šių skirtingų *habitus* santykiai su ta pačia miesto aplinka ir panašiu būstu gali padėti mums geriau suprasti socialinę miesto prigimtį. Analizuodami socialinį gyvenimą vienoje mažoje miesto teritorijoje ar net viename name, galime pamatyti, kokias atramas skirtingi požiūriai į tą pačią miesto erdvę turi asmeninėse žmonių istorijose. Šių istorijų raidoje besikeitusios struktūrinės aplinkybės daro įtaką jų galimybėms turėti pretenzijų į miesto erdves ir maloniai čia jaustis. Klausantis žmonių pasakojimų apie socialinių neteisėbių cunami, kuris nusiaubė žmonių gyvenimus uždarius aplinkines gamyklas, ar apie pastangas, kurių prireikia bandant įsikurti nepažįstamame mieste, daug išankstinių nuostatų, kurias siūlo miesto studijos, subyra į šipulius. Tokia yra labai lokalizuotų etnografinių tyrimų nauda mūsų suvokimui apie miestus.

III: Vilniuje „sovietiniai daugiabučiai“ ir „istorinis centras“ yra viena aktyviausių simbolinių opozicijų, kuria grindžiamas socialinis išskirtinumas.

Skirtingi miesto rajonai turi savo specifines simbolines reikšmes, besisiejiančias su likusia miesto struktūra. Kiekvieną kaimynystę turėtume matyti kaip didesnės miesto istorinės visumos dalį. Į geležinkelio stoties prieigas atsikraustę naujakuriai, kurių kultūrinis kapitalas dažnai gerokai stipresnis už jų materialinį pagrindą, turi tam tikrų pretenzijų dėl savo socialinio statuso išskirtinumo. Simbolinės opozicijos, kurias žymi istorinė architektūra ir miesto morfologija, atveria jiems galimybes pagrįsti tokius socialinio išskirtinumo teiginius. Šiuo metu Vilniuje „sovietiniai daugiabučiai“ ir „istorinis centras“ yra materialios nuorodos į aktyviausias mieste naudojamas simbolines opozicijas. Geriau pažindami šių miesto vietovių istoriją, galime apsaugoti nuo socialinių skirtumų natūralizacijos, kurią slepia šios erdvinės kategorijos.

Istorinė analizė yra neišvengiama, jei norime apsaugoti nuo klaidų, kurios padaromos vartojant istoriškai sukonstruotas geopolitines ar gamtines metaforas ten, kur turėtų būti atlikta socialinė miesto analizė – analizė, kuria turėtų būti siekiama atskirti gamtą ir istoriją nuo socialinių dėsnių veikimo. Sociologinei Vilniaus analizei būtų naudinga tolesnė istorinė būsto lauko rekonstrukcija. Be daugelio kitų naujų aplinkybių, dešimtojo dešimtmečio ekonominės ir politinės pertvarkos įtvirtino naują būsto politikos režimą ir sukūrė naujas būsto klases. Privatizuojant būstus investiciniais čekiais būsto nuosavybės galimybė tapo prieinama absoliučiai daugumai Lietuvos gyventojų. Tai svarbus Vilniaus ir kitų Lietuvos miestų išskirtinumas. Kruopštesnė istorinė genealogija, kaip sovietinio būsto pramonė ir būsto tiekimo biurokratija buvo transformuota į būsto rinką, leistų geriau suprasti ir bendresnes nepriklausomos Lietuvos socialines transformacijas.

4.3. Praktinis protas diskusijose apie miesto studijas

Jei norime suprasti socialines jėgas, darančias įtaką mūsų gyvenimams mieste, neturėtume savo dėmesio sutelkti į gentifikaciją patiriančias ar kito tipo miesto erdves. Be istorinės ir socialinių santykių analizės, tokio tipo miesto erdvės tiesiog veiks kaip apsauginė dūmų uždanga, slepianti nuo mūsų galios santykius, kuriančius šias miesto fizines, socialines ir simbolines erdvės konsteliacijas. Gal kiek per dažnai „praktinius“ miestų tyrinėtojų protus sugundo tam tikrų miesto erdvių viešasis ar politinis aktualumas, labiau nei noras suprasti, kaip tokio konkretaus tipo erdvės iš tikrųjų gali papildyti mūsų supratimą apie socialinį gyvenimą miestuose. Tokių vietų pasirinkimas tyrimui gali būti visai pagrįstas, jei tik jis yra motyvuotas galimybe suprasti socialines jėgas, kuriančias mūsų miestų patirtį. Norėdami pasinaudoti šiomis galimybėmis, turėtume ne tik atpažinti, kaip veikia mūsų, kaip tyrinėtojų, praktinis protas – turime pradėti galvoti ir apie tai, kaip veikia miesto gyventojų praktinis protas ir kokią įtaką jų praktikoms

turi *būsto lauko* logika. Tai galėtų padėti mums peržengti mokslines nuomones *doxa*, įsitvirtinusias miesto studijose. Tokio požiūrio nauda neapsiribotų vien mokslinio žinojimo išplėtimu; tokie disciplinos pokyčiai padėtų puoselėti laisvesnio ir teisingesnio miesto link.

II: Būsto ir jo vietos pasirinkimas yra intuityvus, priimamas prieš sąmoningai apsisprendžiant, o šiuos pasirinkimus lemia habitus ir įvairūs žmonių turimi kapitalai.

Žmonės siekia pasirinkti būstą, kuris geriausiai atitiktų jų socialinį kailį – jų padėti, taip pat trajektoriją socialinėje erdvėje. Būsto pasirinkimas apima intuityvų savęs pozicionavimą išorinio pasaulio atžvilgiu. Tai materialaus savo vietos socialinėje erdvėje pažymėjimo veiksmas. Žmonės vertina miesto struktūrą pagal socialines dispozicijas ir opozicijas, internalizuotas jų socialiniame kūne. Šis gebėjimas leidžia jiems intuityviai pozicionuoti ir orientuotis miesto erdvėje netaliekant neįveikiamo visų fiksuotų ir besikeičiančių miesto gyvenimo dalių racionalizavimo. Tad, stebėdami būsto įsigijimo momentus, taip pat stebime žmonių santykius su miesto erdve. Ir tuo momentu galime apčiuopti jų *habitus* – socialinių struktūrų, internalizuotų subjektų kūnuose – veikimą.

Tad būsto ir vietos pasirinkimas nėra vien tik jo estetinių ir ekonominių savybių racionalizavimo rezultatas. Būstas savaime, visų pirma, yra būtinybė, tad būsto praktikose nėra daug pasirinkimo. Todėl, susikoncentravus vien į įsigijimo momentą, mūsų suvokimas apie šias pratikas tampa iškreiptas. Visais kitais šios praktikos atvejais žmonės lygiai taip pat veikia kaip praktiški, o ne racionalūs veikėjai. Jie renkasi iš ribotų galimybių, kurios jiems yra prieinamos tam tikru asmeninės istorijos momentu. Tai, ką mes stebime konfliktiškose centrinėse Vilniaus erdvėse, yra socialinės erdvės struktūravimasis, kuris atsispindi per tai, kaip skirtingo socialinio ir ekonominio statuso veikėjai įgyja būstą. Šiuos sprendimus jie priima

vedami jiems prieinamo ekonominio, kultūrinio ir socialinio kapitalo. Šie sprendimai toli gražu nėra gryno ekonominio racionalizavimo pavyzdžiai, jie priklauso ir nuo simbolinių reikšmių.

I: Būsto lauko ir jo santykio su galios lauku analizė leistų mums giliau pažvelgti į socialines jėgas, kuriančias miestą.

Norėdami suprasti miestus, turime atitraukti savo žvilgsnį nuo jų erdvinių formų ir pradėti žvelgti į juos formuojančias socialines jėgas. Šiame darbe galime stebėti, kaip būsto lauko gravitacija veikė žmonių būsto istorijas. Įvairūs „racionalizavimai“, kas yra geras ar blogas pasirinkimas kasdieniame miesto gyvenime, nėra vien asmeninių nuostatų reikalas. Juos veikia *būsto lauko* gravitacija. Daugiau žinodami apie būsto lauko ir galios lauko ryšius, galėtume pamatyti, kaip mūsų miesto patirtys, be kitų aplinkybių, yra veikiamos ir lokalių vietos *būsto politikos*. Turime dar daug nuveikti, kad iš tikrųjų suprastume šios gravitacijos dėsnius arba logiką, pagal kurią šis laukas veikia Vilnių. Tokie klausimai galėtų tapti įdomiu tyrimų objektu ir viena neatsiejamų būsimos Lietuvos miesto studijų tyrimo programos dalių.

Labai raginčiau visus, kurie svarsto būsto lauko analizės pranašumus, pasirinkti šį tyrimo kelią. Yra gausybė šio tyrimo objekto prieigos būdų, kurie galėtų paskatinti įkvepiančias diskusijas. Reikia kritiškesnio požiūrio į tai, kaip šeimos institucija ir būsto rinka sąveikauja tarpusavyje, ar rinka stiprina normatyvines šeimos struktūras. Kita susijusi tyrimų kryptis yra netradicinės bendranamystės ir būsto dalijimosi praktikos, kurios kvestionuoja branduolinės šeimos vaidmenį teikiant būstą. Pažvelgę į tokias praktikas giliau, galime apskritai sustiprinti savo refleksiją apie žmogaus veiksmumą ir gyvenimą mieste. Tokios tyrimo kryptys yra labai reikalingos diskusijose apie miesto studijas, besisukančiose aplink struktūrinės jėgas. Reikia mąstyti, kokios socialinės aplinkybės yra būtinos, kad tokių praktikų suteikiama būsto laisvė būtų prieinama daugeliui, o ne tik keliems išrinktiesiems. Tokie

apmąstymai leistų mums įsivaizduoti kitokį gyvenimą mieste – puoselėti viltį ir žengti žingsnius link laisvesnio ir teisingesnio gyvenimo jame.

Tikiuosi, kad savo darbe pateikiau pakankamai argumentų, kodėl ir kaip refleksyvioji Pierre'o Bourdieu sociologija gali būti naudinga miesto studijoms. Jo intelektualinis palikimas padeda kvestionuoti ir išardyti miesto studijas sukausčiusias mokslines *doxa* ir daro užuominų, kaip šio tyrimų lauko diskusijos, tokios kaip diskusija dėl gentifikacijos, galėtų pajudėti į priekį. Remiantis Bourdieu atlikta būsto praktikų analizė galėtų įkvėpti ir kitas tyrimų sritis, tokias kaip būsto studijos, kurios šiuo metu taip pat susiduria su panašiomis problemomis (Aalbers, 2018). Bourdieu mąstymas peržengia tradicines socialinių ir humanitarinių mokslų disciplinų ribas. O tai ypač paranku miesto studijose. Čia mokslininkai į kolegų iš kitų studijų sričių tyrimų rezultatus dažnai žiūri geriausiu atveju su tam tikru epistemologiniu įtarumu, o blogiausiu atveju be jokio tikro susidomėjimo. Miesto studijose turime daug rimčiau žiūrėti į gretimų disciplinų kolegų darbus. O Bourdieu plėtota socialinė mintis įkvepia ir palengvina tokį tarpdisciplininį mąstymą. Žinoma, sekdami jo mąstymu taip pat turėsime grįžti prie klausimo, ar yra toks dalykas kaip miesto sociologija, žadanti tam tikrą socialinę miesto erdvės teoriją. Užuot vėlusis į tokias klasifikavimo kovas, siekiančias griežtai apibrėžti disciplinų ribas, daug maloniau tiesiog mėgautis minties laisve, kurią mums suteikia Bourdieu siūlomas mąstymas.

Bourdieu mintis, kaip ir bet kuri kita socialinė teorija, turi savo ribotumą. Šio tyrimo metu paaiškėjo, kad joje mažai erdvės interpretuoti žmonių ir gamtos santykius. Bourdieu idėjaspriimanti analizė gali pritraukti ir labiau nuspėjamos kritikos. Tipiškos pastabos galėtų būti, kad Bourdieu idėjos yra linkusios link struktūrinio socialinės tikrovės aiškinimo, jose mažiau vietos veiksniumui ar socialinių pokyčių priežasčių aiškinimui. Mano atsakas į tokią kritiką būtų tas, kad šios problemos yra gana menkos, palyginti su tomis, su kuriomis šiuo metu susiduriame miesto studijose. Tiesą sakant, „struktūrinis polinkis“ Bourdieu mąstyme

puikiai atitinka dabartinį miesto studijų *status quo*. Galų gale, diskusijos, kurios pasirinkusios tam tikrą fizinę miesto erdvę kaip tiesioginį savo akademinio susidomėjimo žymenį, būtent ir atrodo kaip struktūras, o ne žmonių veiksnumą aiškinti linkusios diskusijos. Taigi naudoti tokią „struktūrinį polinkį“ turnčią socialinę teoriją, kuri, be kita ko, yra išvystyta tiek, kad gana gerai integruoja struktūrą ir veiksnumą, miesto studijoms būtų tikras žingsnis į priekį. Šiuo metu miesto studijomis mes turime nedaug praktinių alternatyvų sekti Bourdieu mintimis. Priešingu atveju rizikuojame judėti pirmyn ir atgal per socialinės teorijos istorijos laikmatį nuolat atsidurdami Čikagos mokyklos mąstymo apie miestą prieigose, tarsi per šimtą metų intelektualinio darbo šioje srityje nebūtų nieko įvykę.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

Rengiant disertaciją „*Besikeičiančio miesto malonumai ir skausmai: būsto pasirinkimai ir simbolinė prievarta centriniame Vilniuje*“ buvo paskelbtos šios publikacijos:

Šarūnas T. (2021). In Search for a Bourdieusian Approach to “Gentrification”: Looking through the Radiance of Academic Doxa. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 22, 74–87. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2020.30>

Šarūnas T. (2019). „Lietuvos miesto studijos: ką jos mums pasakoja ir ką nutyli apie Vilnių?“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 45 (2), p. 84–107. doi: 10.15388/SocMintVei.2019.2.17.

TRUMPOS ŽINIOS APIE DISERTANTĄ

Tadas Šarūnas gimė 1981 metais Kaune, o 1999 metais baigė Kauno technologijos universiteto gimnaziją. Tadas yra sociologas ir tarpdisciplininio meno kūrėjas, šiuo metu gyvenantis ir dirbantis Vilniuje. Studijavo trijuose Vilniaus universiteto fakultetuose – Ekonomikos (bakalauro studijos), Komunikacijos (magistro studijos, stažuotė Lundo universitete, *cum laude* diplomas) ir Filosofijos (doktorantūros studijos). Jau daugiau nei 15 metų Tadas dirba tyrėju nacionalinėms bei Europos Sąjungos institucijoms – taikomuosiuose tyrimuose, kurių tikslas – įvertinti ir tobulinti viešosios politikos įgyvendinimą. Savo kūrybiniuose ir moksliniuose darbuose Tadas domisi erdvės, moralinės panikos ir kultūrinių praktikų klausimais.

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p.: info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Tiražas 30 egz.